

УДК 314.17

ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ У ПЕРІОДИ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ ТА ПІСЛЯ ЇХ ЗАВЕРШЕННЯ

М. Медвідь

*Національна академія Національної гвардії України
61001, м. Харків, пл. Повстання, 3
E-mail: medvidmm@ukr.net*

На основі проведеного аналізу проблем відтворення населення одержано, що заглиблення у статевовікових пірамідах періодів ведення бойових дій та після їх завершення, викликані людськими втратами, створюють і надалі такі ж заглиблення з певною періодичністю. Відповідно такий вплив відбивається і на формуванні мобілізаційних ресурсів у подальших періодах, що необхідні для задоволення потреб оборони держави, захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період. Відображені залежності являють собою замкнуте коло: участь держави у бойових діях впливає на її демографічний стан, демографічні чинники впливають на спроможність держави захистити свій народ, територіальну цілісність.

Ключові слова: відтворення населення, бойові дії, людські втрати, особливий період, демографічний стан, демографічні чинники.

На думку автора проблема зайнятості у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення має такі складники.

Демографічний. Значне зменшення чисельності чоловічого населення призовного віку породжує саму проблему, спричиняє реформування військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення.

Економіка військової служби. Військова служба як специфічна праця давно вже стала об'єктом купівлі-продажу на відповідному ринку.

Соціальна економіка і політика. Сильні в одних і слабкі в інших державах соціальна економіка і політика зумовили створення у розвинутих країнах іноземних легіонів, приватних військових компаній, а також спричинили міграційний рух частини населення із сформованими військовими компетентностями.

Саме тому у 2002 р. було розпочато процес зміни способу комплектування військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення з призовного на контрактний. Служба безпеки України (у 2007 р.) та Державна прикордонна служба України (у 2008 р.) завершили цей процес першими; у Збройних Силах України, Національній гвардії України (колишніх внутрішніх військах МВС України) та Державній спеціальній службі транспорту він триває дотепер. Значна тривалість цього процесу пояснюється недостатнім стимулюванням громадян України до службово-бойової діяльності.

Таке суспільне благо, як воєнна безпека, створюється військовими формуваннями та правоохоронними органами спеціального призначення з використанням коштів Державного бюджету, отриманих в результаті оподаткування. На сьогодні існує *проблемна ситуація* із суперечливими позиціями щодо суспільної необхідності зміни способу комплектування військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення на контрактний і відсутності належних умов для його завершення. Така необхідність відображена як у нормативно-правових актах, так і у наукових працях.

Науковою проблемою є потреба у формуванні теоретичних основ регулювання зайнятості у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення, а також науково-методичного апарату максимізації корисності роботодавця (держави) за недостатніх умов гарантованого комплектування військових посад контрактним способом. На жаль, таких теоретичних основ на сьогодні бракує, що й зумовило проведення цього дослідження.

Щоб мати цілісне уявлення про закономірності й сутнісні характеристики регулювання зайнятості у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення України, необхідним було розглянути генезис та тенденції розвитку об'єкта дослідження через призму теорій глобалізації, міжнародної, національної і воєнної безпеки, суспільних благ, розкрити сутність регулювання зайнятості у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення, а також сформулювати методологію дослідження чинників впливу на кон'юнктуру ринку праці військовослужбовців з використанням теорій демографії, зайнятості та державного управління.

Періоди ведення бойових дій та після їх завершення характеризуються швидкою зміною таких демографічних процесів, як збільшення смертності населення, відносно зменшення чисельності чоловічого населення, зміна чисельності населення держави у зв'язку зі зміною її території, зменшення народжуваності, посилення внутрішніх та міждержавних міграцій.

Дослідження згаданих демографічних процесів відображені у наукових працях академіків С. І. Пирожкова [в тому числі 1] та М. В. Птухи, вчених О. Г. Лавера [2], П. Є. Шевчук та Г. Ю. Швидкої [3], співробітників Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України та інших науковців.

Проаналізуємо проблеми відтворення населення внаслідок кожного із згаданих демографічних процесів на прикладі бойових дій на території України за останнє століття.

Перша світова війна (1914–1918 рр.). Оскільки у 1914 р. територія України входила до складу Російської та Австро-Угорської імперій, українці брали участь у цій війні як військовослужбовці російської та австро-угорської армій відповідно. За розрахунками О. Г. Лавера, за військовослужбовців австро-угорської армії загинуло близько 34 тис. українців, за військовослужбовців російської – близько 545 тис., усього – близько 579 тис. [2, с. 8]. Вважаю неправильним визначення згаданим ученим чисельності загиблих українців як військовослужбовців тієї чи іншої армії шляхом множення загальної чисельності загиблих військовослужбовців армії на відсоток відмобілізованих до неї українців – начебто військовослужбовці армій вмирили пропорційно за національною належністю. Проте інших відповідних даних у літературі не зустрічалося.

За розрахунками О. Г. Лавера, чисельність загиблих від голоду і хвороб цивільних українців у роки Першої світової війни у районі бойових дій склала

близько 780 тис. осіб [2, с. 10]. Як зазначає сам учений, вказана чисельність втрат є наближеною і потребує подальшого уточнення. Таким чином, упродовж Першої світової війни українські втрати становили близько 1,359 млн загиблих людей.

У 1918 р. завершили своє існування Російська та Австро-Угорська імперії, Румунією була здійснена окупація українських земель: Ізмаїльського, Акерманського і Хотинського повітів Басарабії, Північної Буковини і частини Мармаронщини-Сигітшини у Закарпатті.

Умови життя у періоди ведення бойових дій та після їх завершення впливають на народжуваність когорт, які проходять етап соціалізації у тих чи інших соціально-економічних умовах. Вплив вікової структури й особливостей умов, за яких відбувається соціалізація поколінь, на соціально-економічний та демографічний розвиток відображено у праці такого науковця, як Р. А. Еастерлін (R. A. Easterlin) [4], на прикладі малочисельних когорт, народжених у роки економічної депресії у США. З використанням згаданого підходу [4] П. Є. Шевчук та Г. Ю. Швидка, виявляючи закономірності формування статево-вікової структури населення України, проаналізували у тому числі й періоди, які нас цікавлять [4].

Перша світова війна позначилася на віковій структурі населення України дефіцитом народжень у 1915-1917 рр. Значна статева асиметрія серед когорт цих і наступних років народження – з 1915 до 1924 р. (особливо 1922 р.) – зумовлена впливом уже Другої світової війни, у якій чоловіки цих років народження були основними учасниками бойових дій [3, с. 42].

Унаслідок Першої світової війни відбулися кілька внутрішніх воєн і конфліктів, у тому числі громадянська війна 1918-1922 рр.

Громадянська війна (1918–1922 рр.). Найбільшою інтенсивністю бойових дій громадянської війни була у Донецькій губернії. Там кількість загиблих та тих, хто пропав безвісти протягом цієї війни, у 1,7 разу перевищувала аналогічні втрати у роки Першої світової війни. Найнижчою була інтенсивність бойових дій у Подільській губернії, де кількість загиблих та тих, хто пропав безвісти впродовж громадянської війни, становила чверть кількості загиблих та тих, хто пропав безвісти у роки Першої світової війни [2, с. 16].

За розрахунками згаданого вище дослідника О. Лавера, загальні втрати українського населення у 1914-1924 рр. складають близько 3,44 млн осіб [2, с. 19].

Як наслідок відбулися такі зміни на території сьогodнішньої України: 8 травня 1919 р. – Закарпатську Україну передано Чехословаччині (це рішення узаконено Сен-Жерменською угодою від 10 вересня 1919 р.); 18 березня 1921 р. – Ризький мир між УСРР, РСФРР та Польщею (Західна Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя ввійшли до складу Польської держави); 15 березня 1923 р. – Рада послів великих держав (Рада амбасадорів) визнала Східну Галичину частиною Польщі; на території Східної України більшовики проголосили УСРР, яка у 1922 р. увійшла до складу СРСР.

Закінчення громадянської війни та загальне поліпшення умов життя в середині 1920-х рр. зумовили зростання народжуваності. Проте вже у 1931 р. чисельність народжених стала значно меншою, ніж у попередні роки. Це є наслідком розпочатої наприкінці 1920-х років примусової колективізації та погіршення рівня життя населення, переважна більшість якого була представлена селянами [3, с. 42, 43].

Ведення бойових дій під час Першої світової та громадянської воєн вплинуло на вікову і статеву структури населення України. Станом на 1926 р. спостерігається різниця між відсотками чоловічого і жіночого населення віком понад 25 років через велику втрату чоловіків. Статево-вікові структури міського і сільського населення

України також різні. Унаслідок сильної імміграції сільського працездатного населення до міст, з одного боку, і меншої, ніж у селах, народженості, – з другого, склад міського населення характеризувався відносно малочисельністю дітей і значною перевагою дорослих. Усюди внаслідок війн спостерігалось відносно чисельніше жіноче населення за чоловіче, зокрема, у районах великої еміграції. Єдиною областю України з протилежною ситуацією був Донбас унаслідок великої імміграції робітників [5].

Друга світова війна (1939–1945 рр.). За результатами досліджень, проведених науковцями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, Україна втратила 9 млн своїх громадян за період Другої світової війни. Сюди ввійшли безповоротні втрати військовослужбовців Червоної армії (2,4 млн), червоних партизанів та ополченців (0,2 млн), вояків – жителів України у складі військових формувань інших держав та у збройних формуваннях УПА (0,3 млн), а також втрати внаслідок міграції жителів України за межі СРСР (1,7 млн). На жаль, половину від загальної чисельності жертв війни склало мирне населення – 4,4 млн (люди гинули від масового терору окупантів, катастрофічного погіршення умов життя). Загалом першу половину ХХ ст. учені згаданого Інституту називають періодом бездумного марнотратства людських ресурсів. Якби Україні вдалося уникнути всіх катастроф, війн, голодоморів та інших соціальних потрясінь минулого століття, то українців було б зараз понад 85 мільйонів [6].

Як і після попередніх війн, і по закінченні Другої світової війни відбуваються зміни у статевій структурі населення України: на 100 чоловіків припадало 138 жінок [6]. Хоча порівняно висока народжуваність підтримувалася до 1941 р. включно, когорта цього часу народження чисельно значно менша за попередню. Імовірно, що цей ефект спричинений стрімким зростанням смертності немовлят унаслідок погіршення умов життя на початку війни. На скорочення когорт наступних років народження (1942–1945 рр.) вплинув більшою мірою власне дефіцит народжень під час війни. Післявоєнний голод 1946–1947 рр. спричинив зниження народжуваності і позначився на смертності переважно наймолодших дітей, тому до перепису 1959 р. з когорт народжених у ці роки дожило помітно менше осіб, ніж із наступних. Покоління, народжені на початку 1950-х рр., уже значно чисельніші [3, с. 43].

Прийнявши довжину покоління приблизно на рівні 25 років, П. Є. Шевчук та Г. Ю. Швидка з'ясували, що Друга світова війна вплинула на зниження народжуваності у 1964–1969 рр. [3, с. 43]. Народжених під час війн та їх нащадків учені називають "малочисельними когортами".

Значні території, що перебували у складі Польщі, були приєднані до України у 1939 р. згідно з німецько-радянським пактом (воєводства Львова, Станіслава, Тернополя та Волині). Пізніше, у 1940 р. Україна отримала Північну Буковину та Басарабію від Румунії, водночас того ж року шляхом об'єднання Північної Басарабії та частини колишньої української території (Придністров'я) була створена Молдавія. Прикарпатська Русь також стала частиною України наприкінці Великої Вітчизняної війни у 1945 р. Нарешті, у 1954 р. Микита Хрущов передав Крим від Росії Україні [1, с. 19].

Події 2014 р. За інформацією помічника Генерального секретаря ООН з прав людини І. Шимоновича, з початку мирних протестів у листопаді 2013 р. (на Майдані Незалежності у Києві) до 5 травня 2014 р. в Україні загинуло близько 250 осіб [7]. Серед них: учасники акцій протесту в Україні у грудні 2013–лютому 2014 рр. (так звана Небесна сотня); представники внутрішніх військ та органів внутрішніх справ,

які загинули, виконуючи завдання з охорони громадського порядку під час згаданих акцій протесту; загиблі внаслідок анексії Автономної Республіки Крим; 47 осіб, що загинули під час протистоянь в Одесі 2 травня 2014 р.; загиблі внаслідок антитерористичної операції на сході України.

За даними Управління ООН з початку збройного конфлікту по 30.09.2014 р. на сході України загинули 3 627 людей, ще 8 447 отримали поранення [8]; станом на 02.09.2014 р. як з Автономної Республіки Крим, так і зі східних регіонів країни в межах України мігрувало 260 тис. осіб [9].

Втрати Національної гвардії України (внутрішніх військ МВС України) складають: за період з 21.11.2013 р. по 22.02.2014 р. – 520 військовослужбовців (із них: поранено 513 осіб, загинуло – 7). За інформацією П. Порошенка за період з 01.04.2014 р. по 03.10.2014 р. в районі проведення антитерористичної операції загинуло 967 військовослужбовців [10].

Серед чинників, які негативно впливають на успішність виконання службово-бойових завдань військовими формуваннями та правоохоронними органами спеціального призначення, – використання територіального принципу комплектування їх військових частин та підрозділів.

Подовження часу служби військовослужбовцям за призовом, які відслужили встановлені терміни служби, військовослужбовцям за контрактом, у яких закінчився термін контракту і які виявили бажання звільнитися, а також відмобілізованим призвело до скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням місць проходження служби, нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями з різною вислугою.

За результатами проведеного аналізу проблем стосовно відтворення населення можна дійти висновку, що заглиблення у статевовікових пірамідах періодів ведення бойових дій та після їх завершення, викликані людськими втратами, створюють і надалі такі ж заглиблення з певною періодичністю, що є демографічним відлунням. Відповідно такий вплив відбивається й на формуванні мобілізаційних ресурсів у подальших періодах, необхідних для задоволення потреб оборони держави, захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період.

Виникнення війн пояснюють демографічні теорії, які поділяються на мальтузіанські та переважання молоді. Згідно з мальтузіанськими теоріями причинами війн є зростання чисельності населення і нестача ресурсів, а за теорією переважання молоді – поєднання великої кількості молодих чоловіків з відносно низьким попитом на послуги праці.

Значний внесок у розвиток теорії переважання молоді зробили французький соціолог Гастон Бутуль (Gaston Bouthoul) [11], американський соціолог Джек А. Голдстоун (Jack A. Goldstone) [12], американський політолог Гері Фуллер (Gary Fuller) [13] і німецький соціолог Гуннар Хейнсон (Gunnar Heinsohn) [14].

Відповідно до праць Хейнсона проблема назріває в умовах, коли від 30 до 40 відсотків чоловічого населення країни належить до "вибухонебезпечної" вікової групи – від 15 до 29 років. Зіставляючи демографічні теорії з подіями 2014 р. в Україні, зауважимо, що у цьому разі мають місце мальтузіанські теорії, оскільки вікова група чоловічого населення 15–29 років не є "вибухонебезпечною".

Демографічні чинники у воєнній справі та воєнній економіці вивчає *воєнна демографія*. До самостійних розділів воєнної демографії належать дослідження: мобілізаційних можливостей держав, які ведуть бойові дії, зокрема, вивчення

мобілізаційних резервів для військових формувань та економіки; воєнних втрат населення; міграційних процесів у зв'язку з війнами; впливу війни на відтворення населення і його здоров'я; демографічних наслідків війни. Важливе значення у воєнній демографії мають перспективні розрахунки чисельності та складу населення за статтю і віком для визначення ресурсів країн чи їх коаліцій [15].

В Указі Президента України [16] зазначено що однією з причин зміни способу комплектування військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення на контрактний є зниження показників щодо стану здоров'я, ділових і моральних якостей юнаків, які підлягають призову на строкову військову службу, зменшення кількості осіб, що призиваються на таку службу.

Значення показника "чисельність чоловічого населення за віковою групою 15–19 років" справді суттєво знизилася: від 1 998 325 осіб у 2002 р. до 1 328 157 осіб у 2011 р. (на 33,5 %). Нами було проведено дослідження за результатами якого виявлено залежність прийняття урядом країни рішення про відмову від загального призову на військову службу від зменшення значення показника "чисельність чоловічого населення за віковою групою 15–19 років" [17].

Відображені залежності являють собою замкнуте коло: участь держави у бойових діях впливає на її демографічний стан, демографічні чинники впливають на спроможність держави захистити свій народ, територіальну цілісність.

Висновки. Поглиблено соціально-економічну сутність зайнятості у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення України шляхом дослідження проблем воєнної демографії. Це дало змогу одержати такі наукові результати.

1. На основі проведеного аналізу проблем відтворення населення одержано, що заглиблення у статевовікових пірамідах періодів ведення бойових дій та після їх завершення, викликані людськими втратами, створюють і надалі такі ж заглиблення з певною періодичністю. Відповідно такий вплив відбивається і на формуванні мобілізаційних ресурсів у подальших періодах, що необхідні для задоволення потреб оборони держави, захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період.

2. Виявлено залежність прийняття урядом країни рішення про відмову від загального призову на військову службу від зменшення значення показника "чисельність чоловічого населення за віковою групою 15–19 років".

3. Відображені залежності являють собою замкнуте коло: участь держави у бойових діях впливає на її демографічний стан, демографічні чинники впливають на спроможність держави захистити свій народ, територіальну цілісність.

1. Нова оцінка втрат населення України протягом криз 1930-х та 1940-х років [Текст] / Я. Валлін, Ф. Месле, С. Адамець, С. Пирожков // Демографія і соціальна економіка. – 2005. – № 2. – С. 7–29.
2. Лавер, О. Г. Статистика втрат населення у війнах і конфліктах 1900–1924 рр. [Текст] / О. Г. Лавер // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2005. – Вип. 14. – С. 3–23.
3. Шевчук, П. Є. Закономірності формування статево-вікової структури населення України [Текст] / П. Є. Шевчук та Г. Ю. Швидка // Демографія і соціальна економіка. – 2009. – № 2 (12). – С. 39–47.

4. Easterlin, R. A. Population, labor force and long swings in economic Growth: The american experience [Текст] / R.A. Easterlin. – Princeton : Princeton University Press, 1968. – 291 p.
5. Число й будова людности України [Текст] : енцикл. українознавства. – Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 133–138.
6. 1 вересня минає 74 роки від початку Другої світової війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ridna.ua/2013/09/1-veresnya-mynaje-74-roky-vid-pochatku-druhoji-svitovoji-vijny/> (дата звернення : 10.06.14). – Назва з екрана.
7. З початку кризи в Україні вбито майже 250 чоловік – ООН // Укрінформ. – 2014, 16 трав. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrinform.ua/ukr/news> (дата звернення : 10.06.14). – Назва з екрана.
8. В ООН назвали кількість загиблих за час АТО на Донбасі // Уніан. – 2014, 4 жовт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/society/992334-v-oon-nazvali-kilkist-zagiblih-za-chas-ato-na-donbasi.html> (дата звернення : 10.10.14). – Назва з екрана.
9. ООН: кількість біженців із Донбасу стрімко зростає // ВВС. – 2014, 2 вер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/09/140902_displaced_ukraine_vs (дата звернення : 10.10.14). – Назва з екрана.
10. Порошенко назвав кількість загиблих за час АТО // Уніан. – 2014, 3 жовт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/992211-poroshenko-nazvav-kilkist-zagiblih-za-chas-ato.html> (дата звернення : 10.10.14). – Назва з екрана.
11. Bouthoul, G. L'infanticide différé (deferred infanticide) [Текст] / G. Bouthoul. – Paris, 1970. – 254 p.
12. Goldstone, J. A. Revolution and Rebellion in the Early Modern World [Текст] / J. A. Goldstone. – Berkeley/Los Angeles/London, University of California Press, 1991. – 608 p.
13. Fuller, G. The Demographic Backdrop to Ethnic Conflict: A Geographic Overview [Текст] / G. Fuller // In CIA. The Challenge of Ethnic Conflict to National and International Order in the 1990s. – Washington, 1995. – pp. 151–154.
14. Gunnar, H. Söhne und Weltmacht: Terror im Aufstieg und Fall der Nationen [Текст] / H. Gunnar. – Piper : Munich, 2008. – 189 p.
15. Поляков, Л. Е. Военная демография // Демографический энциклопедический словарь [Текст] / Л. Е. Поляков ; гл. ред. Д. И. Валентей – М. : Сов. энцикл., 1985. – 608 с.
16. Про Державну програму переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 348/2002. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/348/2002> (дата звернення : 10.06.14). – Назва з екрана.
17. Медвідь, М. М. Соціально-економічне підґрунтя вибору способу комплектування військових формувань в Україні / М. М. Медвідь, О. Є. Чернишенко // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : ХарPI НАДУ "Магістр", 2011. – Вип. 2 (33). – С. 94–102.

PROBLEMS OF RECREATION OF POPULATION IN PERIODS OF CONDUCT OF BATTLE ACTIONS AND ON THEIR COMPLETION

M. Medvid

National Academy of National Guard of Ukraine

It is got on the basis of the conducted analysis of problems of recreation of population, that deepening in the sexualages pyramids of periods of conduct of battle actions and on their completion, caused by human losses, the same deepening create in future with certain periodicity. Accordingly such influence affects forming of mobilizational resources in further periods, that is needed for satisfaction of necessities of defensive of the state, defence of her territory from possible aggression, providing of vital functions of population in a special period. The represented dependences show the reserved circle: participating of the state in battle actions influences on her demographic state, demographic factors influence on possibility of the state to protect the people, territorial integrity.

Keywords: recreation of population, battle actions, human losses, special period, demographic state, demographic factors.

ПРОБЛЕМЫ ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ В ПЕРИОДЫ ВЕДЕНИЯ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ И ПОСЛЕ ИХ ЗАВЕРШЕНИЯ

М. Медвидь

*Национальная академия Национальной гвардии Украины
61001, г. Харьков, пл. Восстания, 3*

На основе проведенного анализа проблем воспроизводства населения получено, что углубления в половозрастных пирамидах периодов ведения боевых действий и после их завершения, вызванные человеческими потерями, создают и в дальнейшем такие же углубления с определенной периодичностью. Соответственно такое влияние отражается и на формировании мобилизационных ресурсов в последующих периодах, которые необходимы для удовлетворения потребностей обороны государства, защиты ее территории от возможной агрессии, обеспечения жизнедеятельности населения в особый период. Отражены зависимости представляют собой замкнутый круг: участие государства в боевых действиях влияет на ее демографическое состояние, демографические факторы влияют на способность государства защитить свой народ, территориальную целостность.

Ключевые слова: воспроизводство населения, боевые действия, человеческие потери, особый период, демографическое состояние, демографические факторы.